

СТОРОВ

Ігор Юрійович – член-кореспондент НАН України, завідувач Офісу оцінювання діяльності наукових установ НАН України ДУ «Центр оцінювання діяльності наукових установ та наукового забезпечення розвитку регіонів України Національної академії наук України»

ЖУКОВИЧ

Інна Анатоліївна – кандидат економічних наук, провідний науковий співробітник Офісу оцінювання діяльності наукових установ НАН України ДУ «Центр оцінювання діяльності наукових установ та наукового забезпечення розвитку регіонів України Національної академії наук України»

АРТЮШЕНКО

Віктор Вікторович – кандидат технічних наук, старший науковий співробітник Офісу оцінювання діяльності наукових установ НАН України ДУ «Центр оцінювання діяльності наукових установ та наукового забезпечення розвитку регіонів України Національної академії наук України»

ПРОМІЖНІ РЕЗУЛЬТАТИ ТА ПРОБЛЕМИ ВПРОВАДЖЕННЯ МЕТОДИКИ ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ НАУКОВИХ УСТАНОВ НАН УКРАЇНИ

У статті розглянуто етапи впровадження Методики оцінювання ефективності діяльності наукових установ НАН України. Розроблена Методика призначена для забезпечення об'єктивного, відкритого та прозорого оцінювання діяльності наукових установ, а ухвалення результатів оцінювання здійснюється незалежними експертами на основі якісного аналізу, що охоплює різні аспекти діяльності установи. Проаналізовано отримані проміжні результати оцінювання ефективності діяльності установ НАН України. Станом на 18.07.2019 р. процедуру оцінювання із затвердженням її результатів пройшли 115 установ (85,2% загальної кількості установ, що входять до складу НАН України). З оцінених установ 77,4% було віднесено до категорії «А» (установи – лідери за багатьма науковими напрямками). Розглянуто основні проблеми, які виникали під час проведення процедури оцінювання, та запропоновано можливі шляхи їх вирішення.

Ключові слова: наукова установа, оцінювання, ефективність діяльності, офіс оцінювання діяльності наукових установ, категорії оцінювання.

З метою реалізації заходів, прописаних Президією НАН України у Концепції розвитку НАН України на 2014–2023 роки, у 2016 р. було затверджено нову Методику оцінювання ефективності діяльності наукових установ НАН України [1].

Завданням Методики є забезпечення об'єктивного оцінювання діяльності наукових установ НАН України з урахуванням наявних умов їх кадрового, інформаційного, фінансового та матеріально-технічного забезпечення; стимулювання науково-дослідної діяльності та наближення до європейської практики оцінювання наукових установ; ухвалення обґрунтованих управлінських, науково-організаційних та фінансових рішень. В основу Методики оцінювання було покладено підхід, який використовує одна з найвпливовіших у світі наукових організацій – німецька Асоціація Лейбніца (Leibniz-Gemeinschaft).

Вибір саме цієї організації було зроблено на основі ретельного аналізу різноманітних наукових організацій у передових

країнах світу. В результаті виявилось, що Асоціація Лейбніца та Національна академія наук України мають найбільшу подібність у своїх основних напрямках діяльності та підходах до організації наукової роботи, що відкриває шлях до залучення та адаптації позитивного німецького досвіду. НАН України, як і Асоціація Лейбніца, має у своєму складі науководослідні установи з різних наукових дисциплін та багатопрофільні інститути, які здебільшого покладаються на державне фінансування як основне джерело забезпечення їх діяльності. З точки зору кількості дослідників та інститутів НАН України приблизно вдвічі більша, ніж Асоціація Лейбніца. Проте Асоціація Лейбніца має значно більший бюджет. Інститути НАН України стикаються з серйозними труднощами, пов'язаними насамперед із рівнем фінансування. Це означає, що з метою забезпечення більш раціонального розподілу дефіцитних ресурсів для підвищення продуктивності та виправдання потенційного збільшення державної підтримки вони терміново потребують структурних змін. Асоціація Лейбніца має значний позитивний досвід трансформації та інтеграції науково-дослідних організацій, оскільки деякі з установ вона свого часу успадкувала від Німецької Демократичної Республіки, а окремі її інститути у Західній Німеччині входили до так званого *Blauer Liste*. Усі ці установи пройшли ретельну процедуру оцінювання та реорганізації [2].

До базових принципів, на яких ґрунтується Методика, належать такі:

- об'єктивність, відкритість та прозорість;
- пріоритетність якісного оцінювання ефективності над кількісним;
- обґрунтованість аналізу діяльності з урахуванням завдань та місії наукової установи і перспектив її розвитку;
- доступ установи до результатів її оцінювання та постійне вдосконалення самої процедури оцінювання.

Ці принципи спираються на основні положення Лейденського маніфесту, який у квітні 2015 р. було оголошено провідними фахівцями світу в галузі наукометрії [3].

Запровадження Методики оцінювання, основаної на міжнародному досвіді, в умовах НАН України стало позитивним фактором. Це, зокрема, відзначили й експерти ЄС у своїй доповіді щодо стану науки в Україні [4].

Проте Методика, як і будь-який новий інструмент, потребує постійного вдосконалення. На його необхідність вказували також і німецькі експерти, які зазначили, що методики, які застосовуються при оцінюванні наукової діяльності в Німеччині, постійно переглядають з метою спрощення процедур та вдосконалення анкети для оцінювання. Робота з проведення оцінювання наукових установ та удосконалення методики оцінювання у німецьких наукових товариствах, до яких, зокрема, належать Товариство Макса Планка та Асоціація Лейбніца, здійснюється незалежними структурними підрозділами. Подібна практика існує і в інших розвинених країнах світу.

Враховуючи міжнародний досвід та зауваження, отримані під час апробації Методики, що проводилася в окремих установах Академії у 2016 р., відповідно до постанови Президії НАН України від 17.05.2017 № 134 було створено Офіс оцінювання діяльності наукових установ НАН України [5], який на правах наукового відділу увійшов до складу ДУ «Центр оцінювання діяльності наукових установ та наукового забезпечення розвитку регіонів України Національної академії наук України».

Основними завданнями Офісу є забезпечення: поточної роботи Постійної комісії НАН України з оцінювання ефективності діяльності установ НАН України (ПК НАНУ), яка, згідно з положеннями Методики, подаватиме результати оцінювання наукових установ на розгляд Президії НАН України, постійних комісій за науковими напрямками (ПКНН); зв'язку між цими структурами, а також експертними комісіями (ЕК) та академічними науковими установами. Крім того, на Офіс покладено методичне забезпечення процедури оцінювання, своєчасне інформування про терміни оцінювання й консультування установ та експертів. Офіс забезпечує також зв'язок з експертами, в тому числі закордонними, організацію їх ві-

зитів до інститутів та здійснює моніторинг міжнародного досвіду оцінювання діяльності наукових установ і вдосконалення відповідних методик.

На сьогодні у складі Офісу оцінювання працює чотири науковці — завідувач Офісу і 3 наукових співробітники, які є координаторами організаційно-інформаційного супроводу процедури оцінювання установ відповідних секцій НАН України.

За два роки було проведено великий обсяг робіт з виконання завдань, покладених на Офіс. Зокрема, на виконання постанови Президії НАН України від 17.01.2018 № 11 «Про результати оцінювання діяльності наукових установ НАН України» підготовлено зміни до Методики оцінювання ефективності наукових установ НАН України, затвердженої постановою Президії НАН України від 15.03.2017 № 75.

Для уніфікації процедури подання матеріалів з оцінювання було розроблено бланки «Пропозиції Установ щодо експертів — кандидатів до складу експертних комісій» і «Згода експерта на участь в оцінюванні та підтвердження відсутності конфлікту інтересів», а також «Методологічні роз'яснення щодо наукових кадрів та розрахунку фінансових показників». Зазначені матеріали було включено як додатки до нової редакції Методики.

З метою врахування положень «Порядку проведення державної атестації наукових установ», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 19.07.2017 № 540 [6], у тексті Методики розширено опис категорій оцінювання ефективності діяльності установи в цілому та внесено уточнення [1, с. 13].

Методику оцінювання ефективності діяльності наукових установ НАН України, затверджену постановою Президії НАН України від 15.03.2017 № 75, зі змінами, внесеними постановою Президії НАН України від 11.07.2018 № 241, розміщено на сайті НАН України*.

* <http://www.nas.gov.ua/legaltexts/Pages/regulation.aspx?ffn1=ActID&fft1=Eq&ffv1=P-180711-241>

Співробітники Офісу підготували також робочі документи для проведення процедури оцінювання: «Рекомендації установам НАН України щодо підготовки звітних матеріалів та візиту експертної комісії з метою оцінювання установи»; «Роз'яснення експертам щодо проведення процедури оцінювання»; «Роз'яснення членам постійних комісій за науковими напрямками щодо затвердження результатів оцінювання установ НАН України»; «Роз'яснення членам Постійної комісії НАН України з оцінювання ефективності діяльності установ НАН України щодо затвердження результатів оцінювання установ НАН України»; схему «Етапи оцінювання ефективності діяльності наукової установи НАН України». Для уніфікації звітних документів розроблено форми «Висновок експертної комісії» та «Довідка щодо результатів оцінювання діяльності установи». Зазначені матеріали розсилаються для ознайомлення установам, які, відповідно до розпорядження Президії, проходять процедуру оцінювання, а також членам комісій, які задіяні у проведенні процедури оцінювання.

Разом з тим, науковці Офісу виконували науково-організаційні роботи щодо проведення процедури оцінювання: перевірку кандидатів у члени експертних комісій на відсутність конфлікту інтересів з установами, що проходять оцінювання; складання планів-графіків відвідування експертними комісіями установ, що проходили процедуру оцінювання, та оприлюднення їх на сайті НАН України; перевірку анкетних матеріалів з оцінювання установ перед наданням їх членам експертних комісій; консультативну допомогу установам з підготовки пакета матеріалів з оцінювання установи тощо.

За період з 2016 р. по перше півріччя 2019 р. процедуру оцінювання із затвердженням її результатів пройшли 115 установ НАН України, що становить 85,2% загальної кількості установ, які входять до складу Академії (див. табл.).

З установ, які було оцінено, до категорії «А» (установи — лідери за багатьма науковими напрямками) було віднесено 89 установ (77,4%); до категорії «Б» (установи, що за-

ймають стабільні позиції на національному рівні) — 25 установ (21,7%). До установ, що проводять дослідження у відповідній галузі науки в Україні та є маловідомими у світовому науковому просторі (категорія «В»), віднесено одну установу — Державний дендрологічний парк «Тростянець» НАН України. До категорії «Г» — установи, що демонструють низький рівень розвитку та відсутність вагомих результатів діяльності, не є унікальними у відповідній галузі науки, — не віднесено жодної установи.

За результатами оцінювання, відповідно до постанови Президії НАН України від 12.06.2019 № 169 «Про підсумки оцінювання діяльності наукових установ НАН України» [7], Відділенню математики НАН України було доручено розглянути рекомендації По-

стійної комісії НАН України щодо приєднання Центру математичного моделювання НАН України до Інституту прикладних проблем механіки і математики ім. Я.С. Підстригача НАН України, а Відділенню історії, філософії та права НАН України — щодо приєднання Центру пам'яткознавства НАН України і Українського товариства охорони пам'яток історії та культури (УТОПІК) до відповідної установи Відділення. Пропозиції відділень щодо зазначених установ необхідно подати до 01.10.2019 до Президії НАН України. Обидві зазначені установи було віднесено до установ категорії «Б».

Після обговорення рекомендацій Постійної комісії НАН України на засіданні бюро Відділення історії, філософії та права НАН України прийнято рішення щодо приєднання Центру

Результати, затвержені за Методикою оцінювання ефективності діяльності наукових установ НАН України*, станом на 18.07.2019 р.

Відділення НАН України	Кількість установ	Кількість установ, що пройшли оцінювання	У тому числі отримали категорію			
			А	Б	В	Г
Відділення математики	4	4	3	1	—	—
Відділення інформатики	7	5	5	—	—	—
Відділення механіки	6	4	3	1	—	—
Відділення фізики і астрономії	16	13	9	4	—	—
Відділення наук про Землю	15	5	5	—	—	—
Відділення фізико-технічних проблем матеріалознавства	12	8	8	—	—	—
Відділення фізико-технічних проблем енергетики	12	7	6	1	—	—
Відділення ядерної фізики та енергетики	6	3	2	1	—	—
Відділення хімії	13	13	12	1	—	—
Відділення біохімії, фізіології і молекулярної біології	8	8	7	1	—	—
Відділення загальної біології	22	14	12	1	1	—
Відділення економіки	9	9	7	2	—	—
Відділення історії, філософії та права	19	15	10	5	—	—
Відділення літератури, мови та мистецтвознавства	10	5	4	1	—	—
Наукові установи при Президії НАН України	23	2	1	1	—	—
Усього	182	115	94	20	1	—
Усього, %	100,0	85,2/100,0	81,7	17,4	0,9	—

* Відповідно до постанов Президії НАН України від 11.07.2018 № 241; від 14.11.2018 № 327; від 12.06.2019 № 169.

пам'яткознавства НАН України і УТОПІК до Інституту археології НАН України.

Натомість бюро Відділення математики НАН України не погодилося приєднати Центр математичного моделювання НАН України до Інституту прикладних проблем механіки і математики ім. Я.С. Підстригача НАН України.

Про впровадження Методики оцінювання ефективності діяльності установ НАН України надійшли позитивні відгуки від керівництва та співробітників установ. Проведення процедури оцінювання дало можливість установам визначити свої сильні та слабкі сторони. Аналіз, проведений компетентними експертами, фахівцями за науковими напрямками діяльності установ, дозволив подивитися на деякі аспекти наукової діяльності установ під дещо іншим кутом зору і визначити як загрози, так і нові можливості для підвищення конкурентоспроможності установ у сучасних умовах.

Одним із завдань впровадження Методики оцінювання було ухвалення обґрунтованих рішень щодо фінансування установ, які входять до складу НАН України. У західній дослідницькій літературі підхід до фінансування наукових установ з урахуванням оцінки якості їх роботи називається *performance-based funding system* (система фінансування на основі результатів).

Разом з тим, відповідно до ст. 4 постанови Кабінету Міністрів України від 22.08.2018 № 641 «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті Національній академії наук для підтримки розвитку пріоритетних напрямів наукових досліджень» [8], бюджетні кошти надаються науковим установам Академії для проведення пріоритетних досліджень і розробок науковими підрозділами, які за результатами оцінювання ефективності діяльності наукових установ Академії, відповідно до Методики, віднесені до категорії «А» (мають вагомий науковий і практичний результати широкого національного і міжнародного значення). Таке рішення привело до того, що експерти (висококваліфіковані вчені, які пройшли перевірку на відсутність конфлікту інтересів з інтересами наукової установи,

що проходить процедуру оцінювання) намагаються завищити свої оцінки, побоюючись, що прояв принциповості може негативно позначитися на рівні фінансування колег.

Така певна «позитивна упередженість» експертних комісій зумовлює необхідність підвищення вимог до вітчизняних фахівців, які проводять оцінювання, а також активного залучення до процедури оцінювання зарубіжних учених. Одним з важливих напрямів вирішення зазначеної проблеми є створення спеціалізованої бази даних експертів для оцінювання наукових установ. Ця робота наразі триває, але під час її виконання виникають певні труднощі, адже залучення закордонних експертів потребує значних фінансових витрат. Зазначимо, що проведення оцінювання діяльності однієї наукової установи в Асоціації Лейбніца коштує приблизно 200 тис. євро. На жаль, НАН України у сучасних умовах не може собі дозволити подібний рівень фінансування. З огляду на це, планується залучати міжнародних експертів, використовуючи контакти з українською науковою діаспорою. Представники діаспори, як правило, охоче погоджувалися брати участь в оцінюванні і в переважній більшості випадків показали себе з найкращого боку, проявляючи при оцінюванні принциповість і об'єктивність [9].

З іншого боку, не повинно бути «жорсткої прив'язки» рівня фінансування до категорії, яку установа отримує в результаті оцінювання. «Жорстка схема» вигідна зовнішнім контролюючим органам, які, як правило, не є компетентними в суто наукових питаннях і не розуміють, що головна мета оцінювання — не «покарання», а більш чітко визначення проблем і перешкод для наукової діяльності.

Важливим моментом є удосконалення процедур реорганізації всередині установ і Академії в цілому, які можна проводити на основі результатів оцінювання. Звичайно, це не повинно бути самоціллю, але потрібно зазначити, що, наприклад, в Асоціації Лейбніца на основі результатів «стандартного» п'ятирічного циклу оцінювання проводять внутрішні зміни у структурі більшості інститутів, а 5–7% уста-

нов узагалі ліквідують і створюють нові наукові організації за пріоритетними напрямками досліджень. Однак тут важливо утриматися від «механістичного підходу» зі встановленням «нормативів ліквідації», як того хотіли б деякі «активісти» та політики. Разом з тим подібний досвід варто взяти до уваги й адаптувати до умов НАН України.

Крім того, слід відзначити необхідність вирішення низки організаційних питань, що виникали під час проведення процедури оцінювання.

Пакет документів, передбачений для оцінювання, потрібно надіслати співробітникам Офісу на перевірку за 40 днів, а експертам — не менше ніж за 30 днів. Деякі установи невчасно надавали матеріали, і це призводило до порушень термінів, встановлених у графіках проведення оцінювання.

Окремі установи, незважаючи на попередження, зволікали з наданням документів, унаслідок чого, попри всі зусилля науковців Офісу, члени експертних комісій отримували матеріали невчасно, і їм бракувало часу для детального вивчення цих документів.

Одним із суттєвих порушень, зафіксованих при перевірці анкетних матеріалів, було включення в результати публікаційної активності установи публікацій науковців-сумісників, основним місцем роботи яких є інші наукові установи, в тому числі й іноземні, про що зазначалося у відомостях про автора статті. Особливо це стосувалося статей, опублікованих у журналах, що індексуються провідними наукометричними базами даних (Scopus, Web of Science). Таке порушення призводило до викривлення реальної ситуації через штучне збільшення показників публікаційної активності окремих установ.

Значною проблемою є також великий обсяг звітних матеріалів, що спочатку в електронному, а потім у паперовому вигляді надаються установами для оцінювання результатів їх діяльності. Якщо в установі є 7 і більше підрозділів, то обсяг звіту установи в цілому може становити понад 1000 сторінок, а з урахуванням звітів підрозділів — більш як 2000. Враховуючи те, що експерти оцінюють ефективність роботи своїх колег на безоплатній основі, постає питання щодо встановлення граничних обсягів звітних матеріалів.

Необхідно також зазначити, що збирання первинної інформації саме по собі є дуже трудомістким процесом, який виконується вручну і потребує багато часу, тим самим відволікаючи науковців від виконання своїх прямих обов'язків. Після оброблення інформації, наданої експертами у звітах, у подальшому вона фактично не використовується, займаючи місце на жорстких дисках та в об'ємних папках-швидкозшивачах. Раціональним рішенням цієї проблеми може бути створення автоматизованої системи, яка дозволить збирати, зберігати та аналізувати інформацію, необхідну для проведення процедури оцінювання ефективності діяльності установ НАН України. Така система дасть змогу проводити щорічне поетапне збирання інформації за алгоритмом Методики оцінювання. На відміну від «ручного» збирання, інформація в цьому випадку може надходити без відриву науковців від своєї основної роботи і, головне, — після проходження установою процедури оцінювання вся необхідна інформація про наукову діяльність установи залишається в системі і може бути доступною як зацікавленим користувачам усередині Національної академії наук, так і для зовнішніх перевірок.

REFERENCES

[СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ]

1. Methodology for evaluating the effectiveness of scientific institutions of the National Academy of Sciences of Ukraine. http://www.nas.gov.ua/text/pdfNews/metodyka_text.pdf
[Методика оцінювання ефективності діяльності наукових установ НАН України. Затверджено Постановою Президії НАН України від 15.03.2017 № 75.]
2. Leibniz Gemeinschaft. Quality assurance by Scientific Advisory Boards at Leibniz institutions. <http://www.leibniz-gemeinschaft.de/en/about-us/evaluation/quality-assurance-by-scientific-advisory-boards-at-leibniz-institutions/>
3. Hicks D., Wouters P., Waltman L., de Rijcke S., Rafols I. Bibliometrics: The Leiden Manifesto for research metrics. *Nature*. 2015. **520**(7548): 429. DOI: <http://dx.doi.org/10.1038/520429a>
4. Background Report Peer Review of the Ukrainian Research and Innovation. Directorate-General for Research & Innovation Directorate A – Policy Development and Coordination. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2017. https://blacksea-horizon.eu/object/document/1016/attach/KI_AX_16_008_EN_N_UKR_0.pdf
5. Resolution of the Presidium of the National Academy of Sciences of Ukraine. 17.05.2017. No. 134. <http://www.nas.gov.ua/legaltexts/Pages/regulation.aspx?ffn1=ActID&fft1=Eq&ffv1=P-170517-134>
[Про перейменування Державної установи «Центр проблем наукового забезпечення розвитку регіонів Національної академії наук України» та створення Офісу оцінювання діяльності наукових установ НАН України. Постанова Президії НАН України від 17.05.2017 № 134.]
6. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine 19.07.2017 No. 540. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540-2017-%D0%BF>
[Про затвердження Порядку проведення державної атестації наукових установ. Постанова Кабінету Міністрів України від 19.07.2017 № 540 (із змінами, внесеними згідно з постановою від 18.04.2018 № 288).]
7. Resolution of the Presidium of the National Academy of Sciences of Ukraine. 12.06.2019. No. 169. https://isp.kiev.ua/images/News/Audit_2019/%20169.pdf
[Про підсумки оцінювання діяльності наукових установ НАН України. Постанова Президії НАН України від 12.06.2019 № 169.]
8. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine 22.08.2018 No. 641. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/641-2018-%D0%BF>
[Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті Національній академії наук для підтримки розвитку пріоритетних напрямів наукових досліджень. Постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2018 № 641.]
9. Egorov I. Who “made a suit” and who needs it? Some discussions about the next study of the state and prospects of the development of science in Ukraine. *Dzerkalo Tyzhnya*. July, 27 – August, 16. 2019. No. 29. https://dt.ua/SCIENCE/hto-poshiv-kostyum-i-komu-ce-potribno-318710_.html
[Єгоров І. Хто «пошив костюм», і кому це потрібно? Деякі міркування щодо чергового дослідження стану і перспектив розвитку науки в Україні. *Дзеркало тижня*. 2019. № 29 (27.07–16.08).]

I.Yu. Egorov, I.A. Jukovich, V.V. Artiushenko

Center for evaluation of activity of research institutions and scientific support
of regional development of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv)

INTERIM RESULTS AND PROBLEMS OF IMPLEMENTATION OF THE METHODOLOGY FOR EVALUATION OF THE ACTIVITIES OF THE SCIENTIFIC INSTITUTIONS OF THE NAS OF UKRAINE

The article deals with the stages of implementation of the “Methodology for evaluating the effectiveness of the activities of scientific institutions of the NAS of Ukraine”. The developed methodology is intended to provide an objective, open and transparent evaluation of the activities of scientific institutions, and the evaluation results are approved by independent experts on the basis of qualitative analysis covering various aspects of the institution's activities. The interim results of the evaluation of the performance of the NASU institutions are analyzed. It is determined that (as of July 18, 2019) 115 institutions have passed the evaluation procedure with the approval of its results (85.2% of the total number of institutions that are part of NASU). 77.4% of the evaluated institutions were assigned to category "A" (leading institutions in many scientific fields). The authors examined the main problems encountered during the evaluation procedure and suggested possible solutions.

Keywords: scientific institution, evaluation, effectiveness of the activities, Office for evaluation of the activities of scientific institutions, categories of evaluation.